

6. Ελληνισμός και Χριστιανισμός. Η συνάντηση δύο τρόπων σκέψης και ζωής

ι. Η κυριαρχία της ελληνικής γλώσσας στον ελληνορωμαϊκό κόσμο

Η Κοινή Ελληνιστική

Ο Χριστός κήρυξε το Ευαγγέλιό του στην αραμαϊκή γλώσσα. Οι Απόστολοί του, όμως, για να εκπληρώσουν την οικουμενικότητα της αποστολής τους, χρειαζόταν να απευθυνθούν στους ανθρώπους στη γλώσσα που μπορούσαν να καταλάβουν. Έτσι, χρησιμοποίησαν την Ελληνιστική Κοινή ή Αλεξανδρινή Κοινή, τη γλώσσα δηλαδή που μιλούσαν σε μεγάλο μέρος του τότε γνωστού κόσμου, από την Αίγυπτο έως την Ινδία. Η «Κοινή» αυτή ήταν εξέλιξη της αρχαίας ελληνικής γλώσσας που, χάρη στις κατακτήσεις του Μ. Αλεξάνδρου, διαδόθηκε και χρησιμοποιήθηκε ευρέως και έγινε μια σχεδόν παγκόσμια γλώσσα της εποχής.

Κ. Π. Καβάφης, *Στα 200 π.Χ.*

... Κι απ' την θαυμάσια πανελλήνιαν εκστρατεία, την νικηφόρα, την περίλαμπρη, την περιλάλητη, την δοξασμένη ως άλλη δεν δοξάσθηκε καμιά, την απaráμιλλη: βγήκαμ' εμείς· ελληνικός καινούριος κόσμος, μέγας.

Εμείς· οι Αλεξανδρείς, οι Αντιοχείς, οι Σελευκείς, κ' οι πολυάριθμοι επίλοιποι Έλληνες Αιγύπτου και Συρίας, κ' οι εν Μηδία, κ' οι εν Περσίδι, κι όσοι άλλοι... Και την Κοινήν Ελληνικήν Λαλιά ώς μέσα στην Βακτριανή την πήγαμεν, ώς τους Ινδούς...

Έλληνες στην ηγεσία της Εκκλησίας

Κατά τη δεκαετία 50-60 μ.Χ. [...] η αναλογία των Ελλήνων στις χριστιανικές κοινότητες σε σχέση με τους Ιουδαίους αυξάνει διαρκώς ωστόσο, από μειονότητα που ήταν αρχικά, να γίνει τελικά η πλειονότητα των μελών των κοινοτήτων. Ο Τιμόθεος, ο Τίτος, ο Λουκάς είναι οι πρώτοι Έλληνες που ασκούν ηγετικό ρόλο στην Εκκλησία. Υπάρχουν επίσης πολλοί απόστολοι, όπως ο Ανδρόνικος και η Ιουνία, ο Ακύλας και η Πρίσκιλλα που εργάζονται στην Κόρινθο (Πράξ 18, 2), ο αλεξανδρινός λόγιος Απολλώς, που κηρύττει στην Έφεσο (Πράξ 28, 24), ο Φίλιππος, ο Αριστίων που κηρύττουν στη Μικρά Ασία.

Μητρ. Περγάμου, Ιωάννης Ζηζιούλας, *Ελληνισμός και Χριστιανισμός. Η συνάντηση των δύο κόσμων.*

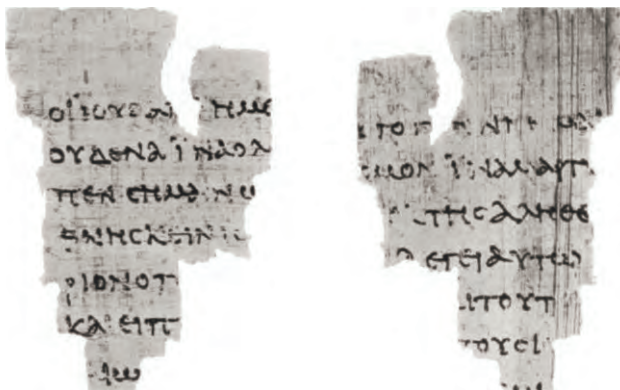
ii. Η ελληνική ως γλώσσα της Αγίας Γραφής

Ο Κανόνας της Αγίας Γραφής

Μιλώντας για τον «χριστιανικό κανόνα» της Αγίας Γραφής, εννοούμε το σύνολο των βιβλίων που συγκροτούν την Παλαιά Διαθήκη (το πρώτο δηλαδή μέρος της Αγίας Γραφής) και την Καινή Διαθήκη (το δεύτερο μέρος της Αγίας Γραφής). Ο Κανόνας προέκυψε από την ανάγκη να καθοριστούν τα βιβλία εκείνα που εκφράζουν την αυθεντική πίστη της Εκκλησίας, ώστε να αποκλειστούν μεταγενέστερα έργα που είτε ήταν ψευδεπίγραφα είτε περιείχαν μη αποδεκτές ή και λαθεμένες διδασκαλίες.

Η αρχαία ελληνική λέξη *κανών* δηλώνει κάθε ευθεία ράβδος που χρησιμεύει για ευθυγράμμιση, το όργανο που χρησιμοποιείται για τη χάραξη γραμμών (χάρακας). Μεταφορικά η λέξη *κανών* σημαίνει καθετί που χρησιμεύει ως μέτρο, πρότυπο, κριτήριο ή μια γενική αρχή. Έτσι, τα βιβλία του Κανόνα, εφόσον θεωρείται ότι περιέχουν τον θείο λόγο που αποκαλύφθηκε στους ανθρώπους, αποτελούν το μέτρο και τον γνώμονα της πίστης και της ζωής του χριστιανού. Η διαμόρφωση, ωστόσο, του κανόνα της Αγίας Γραφής πέρασε από πολλά στάδια.

Ο πάπυρος P52

Θεωρείται το **αρχαιότερο σωζόμενο χειρόγραφο** με κείμενο από την Καινή Διαθήκη. Χρονολογείται περίπου στο 100-125 μ.Χ. Ανακαλύφθηκε στην Αίγυπτο το 1920. Το μέγεθός του είναι 8,9 x 6 εκ. και είναι γραμμένο και στις δύο όψεις. Κάθε όψη περιέχει 7 γραμμές από το κατά Ιωάννην Ευαγγέλιο (18, 31-33 και 18, 37-38).

Όταν [...] το μήνυμα του Χριστιανισμού ως νέας θρησκείας άρχισε να εξαπλώνεται και να διεκδικεί μια θέση στις ανώτερες κοινωνικές τάξεις, προέκυψε η ανάγκη να διαφοροποιήσει το γλωσσικό του όργανο, προκειμένου να διεισδύσει και στις τάξεις των μορφωμένων. Η ανάγκη υπεράσπισης της νέας θρησκείας έναντι των λογίων εθνικών, έργο που είχαν αναλάβει οι Απολογητές, οδήγησε στη χρήση μιας γλώσσας υψηλότερης με φιλοσοφική επιχειρηματολογία προκειμένου να πεισθούν οι μορφωμένοι. Αυτή ήταν η **κλασική αττικίζουσα**. [...]

Συμπερασματικά, η ελληνική χριστιανική γραμματεία χρησιμοποίησε τόσο την δημώδη ελληνιστική όσο και την αττικίζουσα γλώσσα με την ίδια άνεση και ευκολία. Αξιοποίησε με τον καλύτερο και αποτελεσματικότερο τρόπο όλα τα μέσα που της παρείχε η ελληνική γλώσσα και όλα τα γλωσσικά επίπεδα, δίχως στεγανά και προκαταλήψεις.

Άννα Κόλτσιου, Η γλώσσα της χριστιανικής γραμματείας.

Χριστιανοί και γλώσσα

Τη γλώσσα μας, αφού πρώτα την εκπαιδύσαμε με τους έξωθεν λόγους, έπειτα την εξευγενίσαμε με τους θείους λόγους.

Γρηγόριος Ναζιανζηνός, Εις εαυτόν.

iii. Διάλογος και εκλεκτικές συγγένειες με την ελληνική σοφία

Συνάντηση της χριστιανικής πίστης με την ελληνική σκέψη

Κατά την εποχή της εμφάνισης του Χριστιανισμού [...] από θρησκευτική άποψη, η κοινωνία της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας ήταν μια κατεχοχόν πλουραλιστική κοινωνία. Ανάμεσα στις διάφορες ειδωλολατρικές θρησκείες επικρατούσε ένα καθεστώς συναλλαγής και αλληλεπίδρασης. [...] Ο θρησκευόμενος άνθρωπος είχε τη δυνατότητα και την τάση να δοκιμάζει διάφορες θρησκείες και λατρείες: διεκατείχετο από την επιθυμία της σωτηρίας κι επιζητούσε το θεϊκό εκείνο πρόσωπο που θα μπορούσε να δώσει απάντηση στα αγωνιώδη ερωτήματά του και στην επιθυμία του για σωτηρία. [...] Ο Χριστιανισμός από νωρίς επιτίθεται με δριμύτητα εναντίον των ειδωλολατρικών θεοτήτων και μύθων, εναντίον της λατρείας και ηθικής, εναντίον και αυτών ακόμη των εθνικών φιλοσοφικών συστημάτων. «Τι κοινόν μεταξύ Αθηνών και Ιερουσαλήμ;», ρωτάει ο Τερτυλλιανός. [...] Αυτοί όμως που, κατά τον Γρηγόριο Ναζιανζηνό, «φοβούνται την ελληνική φιλοσοφία, όπως τα παιδιά φοβούνται τα φαντάσματα», που υιοθετούν μια απόλυτα αρνητική στάση, αποτελούν εξαιρεση. Γιατί όλοι σχεδόν οι Διδάσκαλοι και Πατέρες της Εκκλησίας, αυτοί που προέρχονται από το ελληνιστικό πνευματικό και θρησκευτικό περιβάλλον και που γνωρίζουν πολύ καλά την ελληνική σκέψη και τις παγανιστικές θρησκείες, θα κρατήσουν απέναντί τους στάση μάλλον εκλεκτική.

Αστ. Αργυρίου, Εκκλησία, Οικουμένη, Πολιτική.

Στα μέσα του 2^{ου} μ.Χ. αι. μια ομάδα συγγραφέων με ελληνική παιδεία και φιλοσοφική κατάρτιση ανέλαβε να υπερασπιστεί την χριστιανική πίστη απέναντι στις κατηγορίες που αποτελούσαν και βασική αιτία των αμειλικτων διωγμών εναντίον των χριστιανών. Αυτοί ήταν οι **Απολογητές**.

Μέσα από τις «Απολογίες» τους οι συγγραφείς αυτοί εκφράζουν τη διαμαρτυρία τους έναντι της κρατικής και δικαστικής ρωμαϊκής εξουσίας ως προς τις αποδιδόμενες στους χριστιανούς κατηγορίες (αθεΐα, εθνική προδοσία, συνωμοσία κατά του κράτους, θυέστεια δείπνα, ανηθικότητες) και αποδεικνύουν ότι πρόκειται για οργανωμένη θρησκευτικοπολιτική προπαγάνδα της εποχής. Ταυτόχρονα όμως στα έργα τους βρίσκουν την ευκαιρία να απευθυνθούν προς τον διανοούμενο ειδωλολατρικό κόσμο για να του παρουσιάσουν τον Χριστιανισμό ως μια θρησκεία με πολύ παλιές ρίζες που μάλιστα υπερέχει της δικής τους, καθώς κηρύττει την πίστη σε έναν Θεό και την ηθική ως καλλιέργεια των αρετών, όπως είχαν ήδη διδάξει οι μεγάλοι σοφοί της Αρχαίας Ελλάδας. Με αυτόν τον τρόπο οι Απολογητές κάνουν ένα πολύ τολμηρό βήμα προσέγγισης προς τον Ελληνισμό.

Σάββας Αγουρίδης, *Ο Χριστιανισμός έναντι Ιουδαϊσμού και Ελληνισμού κατά τον Β' αι. μ.Χ.*

Ο Απολογητής Ιουστίνος και ο σπερματικός λόγος

Ο Ιουστίνος γεννήθηκε στη Σαμάρεια της Παλαιστίνης από ειδωλολατρική ελληνική οικογένεια. Σπούδασε φιλοσοφία και έγινε χριστιανός στην Αίγυπτο. Από τότε και μετά, φερόντας πάντοτε την τήβεννο του φιλοσόφου, επιδόθηκε στη φιλοσοφική υπεράσπιση της χριστιανικής πίστης. Άνοιξε φιλοσοφική σχολή στη Ρώμη με πολλούς μαθητές. Η σχολή του, μάλιστα, λειτουργούσε και ως ναός όπου τελούνταν λατρευτικές πράξεις. Συχνά, ωστόσο, το έργο του διακοπτόταν, καθώς υπήρχαν διάφορες καταγγελίες στις κρατικές αρχές σε βάρος του. Το 165 τελικά συνελήφθη και αποκεφαλίστηκε μαζί με ομάδα μαθητών του, όπως επιβεβαιώνει επίσημο δικαστικό έγγραφο της εποχής. Ο Ιουστίνος ήταν αυτός που περισσότερο από όλους τους χριστιανούς θεολόγους της εποχής εκείνης ενθάρρυνε τη συνάντηση και τον εναρμονισμό μεταξύ ελληνικής φιλοσοφίας και Χριστιανισμού. Σύμφωνα με τον Ιουστίνο, μέσα σε όλους τους ανθρώπους υπάρχει ως δώρο του Θεού μια έμφυτη έλξη προς το θείο και την ηθική ζωή. Είναι μια δύναμη που φωτίζει και καθοδηγεί τον άνθρωπο στην αναζήτηση και ανεύρεση της αλήθειας. Στο πλαίσιο αυτό, τα μεγάλα πνεύματα της αρχαιότητας (φιλόσοφοι, ποιητές, τραγωδοί κ.ά.) είχαν ήδη αποκαλύψει την πλάνη της λατρείας των ειδώλων, εκφράζοντας σπουδαίες αλήθειες και ηθικές – θρησκευτικές ιδέες για τον Θεό. Αυτά τα φωτεινά πνεύματα, αποκάλυψαν σπέρματα (δηλαδή τμήματα) της αλήθειας, γι' αυτό και ο λόγος τους ονομάστηκε **σπερματικός λόγος**. Με αυτόν τον τρόπο συνέβαλαν στην προετοιμασία της ανθρωπότητας για τον ερχομό του Χριστού.

Ο Σωκράτης για την αναζήτηση του Θεού

[...] Και ο Σωκράτης, ο οποίος μίλησε για τα παραπάνω με μεγαλύτερη από όλους ευγλωττία, κατηγορήθηκε για τα ίδια πράγματα, για τα οποία κατηγορούν και εμάς τους χριστιανούς. Γιατί είπαν ότι και αυτός φέρνει νέους θεούς και δε θεωρεί ως θεούς αυτούς που παραδέχεται η πόλη. Αλλά εκείνος που έδωξε από την πολιτεία τους κακούς ως δαίμονες και [...] δίδαξε τους ανθρώπους να παραιτούνται από την αναζήτηση των πραγμάτων και τους παρακινούσε να αποδεχτούν τον άγνωστο σ' αυτούς Θεό, αναζητώντας τον [...] έλεγε: «Δεν είναι εύκολο να βρει κανείς τον Πατέρα και δημιουργό όλων, ούτε είναι ασφαλές, αν Τον βρει, να μιλήσει γι' αυτόν σε όλους».

Ιουστίνος, *Απολογία Β'*.

Πόσο σημαντική είναι η μάθηση για την πίστη;

Δεχόμαστε, ακόμη, ότι η φιλοσοφία προετοιμάζει για τη γαλήνη του Χριστού, γυμνάζει το πνεύμα, ξυπνά τη νοημοσύνη και την καθιστά ικανή να εξακολουθήσει την αναζήτηση της αληθινής φιλοσοφίας.

Όπως είναι δυνατό να είναι κανείς πιστός, ακόμη κι αν είναι αγράμματος, με τον ίδιο τρόπο υποστηρίζουμε ότι είναι αδύνατο χωρίς τη μάθηση να καταλάβει κάποιος ολόκληρο το περιεχόμενο της πίστης.

Κλήμης Αλεξανδρεύς, *Στρωματείς*.

Το άνοιγμα των Πατέρων της Εκκλησίας στην ελληνική παιδεία

Οι μεγάλοι Πατέρες της Εκκλησίας μιλούσαν και έγραφαν στη γλώσσα της εποχής, δηλαδή την ελληνική. Πέρα όμως από αυτό, χρησιμοποίησαν τη βαθιά ελληνική τους παιδεία για να απευθυνθούν όχι μόνο στους απλούς ανθρώπους, αλλά και στα μεγαλύτερα και πιο ανοιχτά και προοδευτικά πνεύματα της εποχής τους. Έτσι, για να διατυπώσουν τις χριστιανικές αλήθειες, χρησιμοποίησαν την ελληνική φιλοσοφία και ορολογία, αξιοποίησαν τους αρχαίους Έλληνες συγγραφείς και την αρχαιοελληνική τέχνη, εκπαιδεύτηκαν στην ελληνική ρητορική και διέπρεψαν ως εκκλησιαστικοί ρήτορες. Επιπλέον, υπογράμμισαν τη σημασία της ελληνικής παιδείας για όλους.

Μέγας Βασίλειος, ο Ιεράρχης της κοινωνικής προσφοράς

Ο Βασίλειος γεννήθηκε το 330 στην Καισάρεια της Καππαδοκίας. Οι γονείς του Βασίλειος και Εμμέλεια κατ'άγονταν και οι δύο από οικογένειες μαρτύρων και ήταν πολύ πλούσιοι. Τα πρώτα γράμματα ο γιος Βασίλειος τα διδάχτηκε από τον πατέρα του, ο οποίος ασκούσε το επάγγελμα του δικηγόρου. Συμπλήρωσε την εγκυκλοπαιδική του μόρφωση στην Καισάρεια, όπου γνωρίστηκε με τον συνομήλικό του Γρηγόριο τον Ναζιανζηνό και πήγε για ανώτερες σπουδές στην Κωνσταντινούπολη και στην Αθήνα, όπου συναντήθηκε ξανά με τον Γρηγόριο. Στην Αθήνα ο Βασίλειος σπούδασε επί τέσσερα χρόνια φιλολογία, φιλοσοφία, νομικά, ρητορική, γεωμετρία, αριθμητική, αστρονομία, μουσική, ιατρική [...] Επιστρέφοντας στην πατρίδα του άσκησε το επάγγελμα του συνηγόρου με τόση επιτυχία, που ανα-

κηρύχτηκε δάσκαλος της ρητορικής. Ο δρόμος για τις ανώτατες κοινωνικές διακρίσεις ήταν ανοιχτός μπροστά του. Όμως ο νεαρός Βασίλειος ποθούσε κάτι το βαθύτερο και ουσιαστικότερο [...] όπως ο ίδιος αναφέρει, διαβάζοντας το Ευαγγέλιο διαπίστωσε ότι ύψιστη μορφή τελειότητας είναι το να μοιράσει κανείς τα υπάρχοντά του στους φτωχούς και να επιδοθεί απερίσπαστος στον αγώνα της ηθικής και πνευματικής προκοπής. Αυτό το ιδανικό ποθούσε να πραγματοποιήσει. Για τον σκοπό αυτό επισκέπτεται τα μοναστικά κέντρα της Αιγύπτου, της Παλαιστίνης, της Συρίας και της Μεσοποταμίας. Μετά την επιστροφή του στην Καισάρεια, μοιράζει στους φτωχούς το μεγαλύτερο μέρος της οικογενειακής του περιουσίας και αποσύρεται σε ερημική τοποθεσία μαζί με τον φίλο του Γρηγόριο. Προσεύχονται, μελετούν, συγγράφουν, εργάζονται χειρωνακτικά για να εξυπηρετούν τις στοιχειώδεις ανάγκες τους. Το 363 χειροτονείται πρεσβύτερος στην Καισάρεια και από τότε αρχίζει η καταπληκτική δημόσια δράση του [...] Το 370 ανεβαίνει στον αρχιεπισκοπικό θρόνο της Καισάρειας της Καππαδοκίας. Η δράση και η ακτινοβολία του κορυφώνονται. Αλλά μόνο για εννιά ακόμα χρόνια. Φιλάσθενος από παιδί, λιτοδίαιτος και ασκητικός δεν μπόρεσε να σηκώσει περισσότερο το βάρος της καταπληκτικά δραστήριας ζωής του. Πέθανε την 1^η Ιανουαρίου του 379, σε ηλικία σαρανταεννέα ετών.

Α. Καριώτογλου – Γ. Ροδίτης, *Εκκλησία, μια νέα κοινωνία σε πορεία (Γ' Γυμνασίου)*.

Στην περιοχή της Καισάρειας κάποτε έπεσε φοβερή πείνα. Αιτία η ξηρασία. Ο τόπος γέμισε πεινασμένους, που μάταια ζητούσαν τροφές. Οι πλούσιοι αμπάρωσαν τις αποθήκες τους και οι έμποροι πουλούσαν τα τρόφιμα σε υπερβολικές τιμές. Ο θάνατος θέριζε ζωές.

Ο Μ. Βασίλειος, με φλογερά κηρύγματα, άρχισε έναν αγώνα κατά της πλεονεξίας και ασπλαχνίας. Αποκαλούσε τους πλεονέκτες και άσπλαχνους αυτούς ανθρώπους αγριότερους των θηρίων, γιατί δε λυπούνταν τους ομοφύλους τους, ενώ τα θηρία σέβονται τα όμοιά τους.[...] Με το κήρυγμά του κατάφερε να λυγίσει κάθε αντίσταση και να ανοίξει τις καρδιές και τις αποθήκες των συμπατριωτών του. Το αποτέλεσμα ήταν η σωτηρία πολλών ανθρώπων.

Ένα έργο μεγαλεπήβολο που απαιτήσε κόπους, αγώνες και θυσίες για να πραγματοποιηθεί ήταν αναμφίβολα η Βασιλειάδα. Έξω από την Καισάρεια, ο Μ. Βασίλειος έχτισε μια μικρή πόλη με νοσοκομείο, ορφανοτροφείο, ξενώνες, σχολεία, εργαστήρια, ιδιαίτερα οικήματα για τους εκεί εργαζόμενους και εργοστάσια για τις ανάγκες της πόλης.

ΥΠΕΠΘ/ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ, *Με τον Χριστό στον αγώνα (Ε΄ Δημοτικού).*

Γρηγόριος ο Θεολόγος, ένας ποιητής επίσκοπος

Ο Γρηγόριος γεννήθηκε στο χωριό Αριανζό κοντά στη Ναζιανζό της Καππαδοκίας. [...] σπούδασε ρητορική και φιλοσοφία στη Ναζιανζό, στην Καισάρεια, στην Αλεξάνδρεια και στην Αθήνα. Στην Αθήνα συναντήθηκε και έγινε φίλος με το Βασίλειο. [...] Τότε ο Γρηγόριος γνώρισε και τον λίγο νεότερό του (μετέπειτα αυτοκράτορα) Ιουλιανό. Το 361 επέστρεψε στη Ναζιανζό όπου για μικρό χρονικό διάστημα δικηγόρησε και δίδαξε ρητορική. Επειδή όμως αγαπούσε τη μοναχική ζωή, συνάντησε τον Βασίλειο και έζησαν μαζί ως ασκητές, κάτι που είχαν υποσχεθεί ο ένας στον άλλο από την εποχή των σπουδών τους στην Αθήνα. Μετά από πιέσεις του πατέρα του χειροτονήθηκε πρεσβύτερος. Και πάλι όμως κατέφυγε κοντά στον Βασίλειο, στο ασκητήριο του Πόντου. Ο Βασίλειος τον πρόετρεπε να επιστρέψει στην πατρίδα του κάτι που ο Γρηγόριος τελικά έκανε. Στη Ναζιανζό ο Γρηγόριος χάρη στις διπλωματικές και τις ρητορικές του ικανότητες, κατάφερε να ενώσει τους χριστιανούς που είχαν θεολογικές διαφορές.

Το 372 χειροτονήθηκε από τον Βασίλειο επίσκοπος στα Σάσιμα της Καππαδοκίας, χωρίς όμως στ' αλήθεια να το επιθυμεί ο ίδιος, καθώς προτιμούσε τη ζωή του ασκητή. [...] Στα τέλη του 372, ο Γρηγόριος έφυγε από τα Σάσιμα και επέστρεψε στη Ναζιανζό, όπου και εργάστηκε ως βοηθός του επισκόπου πατέρα του. Μετά το θάνατο των γονιών του και αφού έδωσε την περιουσία του στους φτωχούς, έζησε σε μοναστήρι. Το 379, ο Γρηγόριος βρέθηκε στην Κωνστα-

ντινούπολη μετά από αίτημα της Εκκλησίας. Όταν έγινε αυτοκράτορας ο Θεοδόσιος (380), ο Γρηγόριος χειροτονήθηκε πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως. Στη διάρκεια των εργασιών της Β΄ Οικουμενικής Συνόδου που συγκάλεσε ο Θεοδόσιος στην Κωνσταντινούπολη, ο Γρηγόριος, αν και πρόεδρος της Συνόδου, πικραμένος από την αντιπολίτευση μερίδας επισκόπων και φοβούμενος πώς θα γινόταν αφορμή για περαιτέρω διαμάχες, αποφάσισε να παραιτηθεί [...] Επιστρέφοντας στην Καππαδοκία, ο Γρηγόριος έγινε και πάλι επίσκοπος της Ναζιανζού. Πέρασε τα επόμενα χρόνια παλεύοντας με τους αιρετικούς του Αρειανισμού και με τα προβλήματα της υγείας του. Στα τέλη του 383, επειδή χειροτέρευσε η υγεία του παραιτήθηκε από τη θέση του. Στις 25 Ιανουαρίου 390 πέθανε στο οικογενειακό του κτήμα.

Σ. Παπαδόπουλος, *Γρηγόριος ο Θεολόγος. Σπουδή του βίου και του έργου του.*

Εκτός από το θεολογικά του συγγράμματα, πολύ μεγάλο είναι και το ποιητικό έργο του Γρηγορίου. Έχουν σωθεί 407 ποιήματά του (περίπου 17.000 στίχοι), σχεδόν όλα τους γραμμένα προς το τέλος της ζωής του.

Από ένα επίγραμμα για τον φίλο του Βασίλειο:

*Ένας είναι ο Θεός που από ψηλά κυβερνά. Έναν άξιο αρχιερέα
γνώρισε η γενιά μας: εσένα Βασίλειε, βροντόφωνο αγγελιοφόρο
της αλήθειας, φωτεινό οφθαλμό των χριστιανών, που λάμπει
με τα κάλλη της ψυχής, δόξα μεγάλη του Πόντου καί της Καππαδοκίας.
Σε ικετεύω ακόμη καί τώρα, να σταθείς για χάρη του κόσμου,
φέρνοντας τα δώρα σου.*

*Αχ κουβέντες, αχ κοινό σπίτι φιλίας, αχ αγαπημένη
Αθήνα, αχ συμφωνίες του θεάρεστου βίου στα ξένα!
Μάθετε πως ο Βασίλειος πήγε στον ουρανό, όπως
επιθυμούσε, ενώ ο Γρηγόριος παραμένει στη γη
κρατώντας το στόμα του φιμωμένο.*

Ιωάννης ο Χρυσόστομος, η Ρητορική στην υπηρεσία της αλήθειας

Ο Ιωάννης γεννήθηκε στην Αντιόχεια της Συρίας. Μαθήτευσε κοντά στον φημισμένο εθνικό ρητοροδιδάσκαλο Λιβάνιο και αφού συμπλήρωσε τις φιλολογικές και τις νομικές του σπουδές, εξάσκησε για λίγο το δικηγορικό επάγγελμα με τόση επιτυχία, ώστε έγινε περιζήτητος στους κοσμικούς κύκλους της Αντιόχειας. Αναζητώντας κάτι ουσιαστικότερο από μια πετυχημένη καριέρα, εγκατέλειψε την δικηγορία, βαφτίστηκε χριστιανός και μετά το θάνατο της μητέρας του, το 372, έγινε μοναχός. Το 380 επανήλθε στην Αντιόχεια, όπου χειροτονείται διάκονος και μετά από πενταετία πρεσβύτερος. Ως πρεσβύτερος ο Ιωάννης έδρασε έντεκα χρόνια στην Αντιόχεια. Εκείνο που χαρακτηρίζει τον Ιωάννη δεν είναι αυτή καθαυτή η ευγλωττία του. Είναι πρώτα και κύρια η αγάπη του στον Θεό, η αγάπη του στον φτωχό λαό και η αγωνιστικότητά του. Στην υπηρεσία αυτής της διπλής αγάπης βάζει και την καταπληκτική πραγματικά ευγλωττία του. Δε μιλάει για να εντυπωσιάσει, αλλά για να ερμηνεύσει τη χριστιανική πίστη και για να στηρίξει και να καθοδηγήσει τον λαό του Θεού. Το δράμα της φτωχολογιάς κυριολεκτικά τον συγκλονίζει. Από τη μια υπάρχει η ολιγάριθμη, σχετικά με το κοινωνικό σύνολο, τάξη των πλουσίων που ξοδεύουν τεράστια ποσά για τις πιο εξεζητημένες απολαύσεις και από την

άλλη το ανώνυμο πλήθος των φτωχών –χωριστά το πλήθος των δούλων– που κυριολεκτικά πεθαίνουν στους δρόμους από την πείνα και την εγκατάλειψη. Η συνείδησή του εξεγείρεται. Διαμαρτύρεται, καταγγέλλει, δραστηριοποιείται για να ανακουφίσει τους πάσχοντες. Στις μέρες του η Εκκλησία της Αντιόχειας έτρεφε τρεις χιλιάδες φτωχούς [...]

Ο άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος

Κατά τον Χρυσόστομο η άγρια διαμάχη γύρω από το «δικό μου» και το «δικό σου» αποτελεί τη ρίζα όλων των κοινωνικών κακών που αναστατώνουν και δηλητηριάζουν τη ζωή των ανθρώπων: «Όπου γαρ χρήματα, εκεί έχθρας υπόθεσις και μυρίων πολέμων» [...]

Η ιδεώδης μορφή κοινωνικής συμβίωσης που ταιριάζει σε χριστιανούς είναι κατά τον Χρυσόστομο η αδερφική κοινοκτημοσύνη που εφάρμοσε η πρώτη χριστιανική κοινότητα των Ιεροσολύμων [...]

Η φήμη του ξεπέρασε γρήγορα τα όρια της Αντιόχειας και το 398 ανυψώθηκε, παρά τη θέλησή του, στον πατριαρχικό θρόνο της Κωνσταντινουπόλεως [...] Βλέποντας το πνεύμα της μάταιης επίδειξης πλούτου να έχει εισχωρήσει και μέσα στην Εκκλησία, κραυγάζει: «χρυσοχοείο και αργυροκοπείο είναι η Εκκλησία ή εργαστήριο αγιότητας;». Διατάζει αυστηρές οικονομίες στα έξοδα της Αρχιεπισκοπής ώστε να εξοικονομηθούν χρήματα για τα φιλανθρωπικά καθήκοντα της Εκκλησίας. Στις μέρες του η Εκκλησία της Κωνσταντινουπόλεως τρέφει εφτά χιλιάδες φτωχούς. Ο ίδιος ζει ασκητικότερα. Ο λαός τον λατρεύει και συρρέει γοητευμένος να παρακολουθήσει τα συναρπαστικά κηρύγματά του. Πολλές φορές τον διακόπτει με ενθουσιώδη χειροκροτήματα. [...] Όμως δημιούργησε πολλούς δυσареστημένους οι οποίοι συμμαχησαν και με κύριο μοχλό τη φιλόδοξη αυτοκράτειρα Ευδοξία πέτυχαν να εξοριστεί στα βάθη της Αρμενίας. Ο λαός στασιάζει. [...] Οι εχθροί του με την πρόφαση ότι θα τον μεταφέρουν σε άλλον τόπο, τον αναγκάζουν να οδοιπορεί επί τρίμηνο κάτω από αφόρητο καύσωνα. Πέθανε από εξάντληση στις 14 Σεπτεμβρίου του 407 στα Κόμανα του Πόντου. Τα τελευταία του λόγια ήταν: «Δόξα τω Θεώ πάντων ένεκεν».

A. Καριώτογλου – Γ. Ροδίτης, *Εκκλησία, μια νέα κοινωνία σε πορεία*.

Η γιορτή των Τριών Ιεραρχών

Το 1842 το Πανεπιστήμιο Αθηνών καθιέρωσε για όλη την ελεύθερη Ελλάδα την εορτή των Τριών Ιεραρχών ως ημέρα αφιερωμένη στην Παιδεία και στα Γράμματα. Από τότε ως σήμερα, οι Τρεις Ιεράρχες θεωρούνται προστάτες των μαθητών, των φοιτητών και γενικά όσων σπουδάζουν, και η μέρα της κοινής μνήμης τους (30 Ιανουαρίου) είναι σχολική γιορτή.

Οι Τρεις Ιεράρχες ως μοναχοί Θεολόγοι (Γεώργιος Κόρδης)

Απολυτικό

Τοὺς τρεῖς μεγίστους φωστῆρας τῆς τρισηλίου Θεότητος, τοὺς τὴν οἰκουμένην ἀκτίσει δογμάτων θείων πυρσεύσαντας, τοὺς μελιρρύτους ποταμούς τῆς σοφίας, τοὺς τὴν κτίσιν πᾶσαν θεογνωσίας νάμασι καταρδεύσαντας, Βασίλειον τὸν μέγαν καὶ τὸν θεολόγον Γρηγόριον, σὺν τῷ κλεινῷ Ἰωάννῃ, τῷ τὴν γλῶτταν χρυσορρήμονι, πάντες οἱ τῶν λόγων αὐτῶν ἐρασταί, συνελθόντες ὕμνοις τιμήσωμεν· αὐτοὶ γὰρ τῇ Τριάδι ὑπὲρ ἡμῶν ἀεὶ πρεσβεύουσιν.

Ὅλοι ὅσοι θαυμάζουμε τοὺς λόγους τῶν τριῶν μεγάλων φωστῆρων τῆς τρισυπόστατης θεότητος, δηλαδή τὸν Μέγα Βασίλειο, τὸν Γρηγόριο τὸν Θεολόγο καὶ τὸν Ἰωάννη χρυσοστόμα, αὐτοὺς τιμήσουμε με ὕμνους. Γιατί αὐτοὶ φώτισαν τὴν οἰκουμένη με θείες διδασκαλίες. Γιατί σαν ποταμοὶ σοφίας πότισαν ὅλη τὴν κτίση με τὰ ἅγια νερά τῆς θεογνωσίας, καὶ γιατί αὐτοὶ μεσολαβοῦν καὶ παρακαλοῦν πάντα τὴν Ἁγία Τριάδα γιὰ μας.

Και με την παιδεία προετοιμάζουμε την ψυχή μας

Και να μελετούμε τα έργα των ποιητών, των πεζογράφων και των ρητόρων, και να συναναστρεφόμαστε με όλους τους ανθρώπους, απ' όπου μπορεί να υπάρξει κάποια ωφέλεια για τη φροντίδα της ψυχής. Λοιπόν, όπως οι βαφείς, αφού προηγουμένως φροντίσουν να ετοιμάσουν καθετί που θα βάψουν, τότε ρίχνουν το χρώμα, έτσι κι εμείς, αν θέλουμε να διατηρήσουμε ανεξίτηλη τη δόξα του καλού για πάντα, πρέπει να προετοιμαστούμε πρώτα με τη μελέτη των έργων της εξωχριστιανικής παιδείας, και κατόπιν να ακούσουμε τις ιερές και μυστικές αλήθειες του Ευαγγελίου.

Οφείλουμε να εξασκήσουμε το μάτι της ψυχής μας πάνω σε άλλα βιβλία, που δεν διαφέρουν ριζικά από τις Θείες Γραφές, σα να είχαμε να κάνουμε με σκιές και με καθρέφτες [...] Και όταν το μάτι μας θα συνηθίσει να βλέπει τον ήλιο μέσα στο νερό, θα μπορέσει ίσως να τον κοιτάξει και κατευθείαν [...] Στον αγώνα μας να κερδίσουμε την ουράνια βασιλεία, μας χρειάζεται μια μεγάλη προετοιμασία για την οποία έχουμε την ανάγκη όλων των ανθρώπων, ανάγκη κοινωνίας με όλους τους ανθρώπους του πνεύματος: τους λογοποιούς, τους ρήτορες, τους ποιητές. Η θύραθεν γραμματεία και σοφία θα μας προσφέρουν την προετοιμασία που χρειαζόμαστε για να κατανοήσουμε τη διδασκαλία των θείων μυστηρίων.

Μ. Βασίλειος, Προς τους νέους όπως αν εξ ελληνικών ωφελούντο λόγων.

Οι Χριστιανοί για την εξωχριστιανική παιδεία

Νομίζω πως έχει γίνει παραδεκτό από όλους τους συνετούς ανθρώπους ότι η παιδεία είναι το πρώτο από τα αγαθά που έχουμε· και όχι μόνο η χριστιανική μας παιδεία, που είναι η πιο εκλεκτή και επιδιώκει τη σωτηρία και την ομορφιά των θείων πραγμάτων, αλλά και η εξωχριστιανική παιδεία, την οποία πολλοί χριστιανοί, επειδή έχουν σχηματίσει λανθασμένη αντίληψη γι' αυτήν, την περιφρονούν, γιατί, όπως ισχυρίζονται, κρύβει δόλιους σκοπούς, είναι επικίνδυνη και απομακρύνει από τον Θεό. Γιατί όπως ακριβώς δεν πρέπει να περιφρονούμε τον ουρανό, τη γη και τον αέρα και όσα υπάρχουν σ' αυτά, επειδή μερικοί έχουν σχηματίσει λάθος αντιλήψεις και αντί να λατρεύουν τον Θεό λατρεύουν τα δημιουργήματά του· αλλά αφού παίρνουμε από αυτά ό,τι είναι χρήσιμο για τη ζωή και την απόλαυσή μας, αποφεύγουμε ό,τι είναι επικίνδυνο [...] κατά τον ίδιο τρόπο και από αυτά που μας προσφέρει η εξωχριστιανική παιδεία αποδεχτήκαμε ό,τι είναι χρήσιμο στην έρευνα και στις θεωρητικές αναζητήσεις, ενώ αποκρούσαμε καθετί που οδηγεί στην ειδωλολατρία, στην πλάνη και στην καταστροφή.

Γρηγόριος ο Θεολόγος, Επιτάφιος εις Μέγαν Βασίλειον.

Αντιθέσεις και βία

Όλα αυτά δε σημαίνουν ότι τα πράγματα κυλούσαν χωρίς προβλήματα. Και οι δύο πλευρές, χριστιανοί και εθνικοί, κατέφευγαν στη βία. Οι εθνικοί χειροδικούσαν, πρόσβαλλαν και παρεμπόδιζαν τις θρησκευτικές συνάξεις των αντιπάλων τους. Μα και οι χριστιανοί εχθρεύονταν τους εθνικούς και κατέστρεφαν τα ιερά τους, διότι εκείνη την εποχή το γκρέμισμα του ναού σήμαινε ήττα, εκθρόνιση, εκδίωξη ή κατάργηση του θεού που λατρευόταν σε αυτόν.

Ο Χρυσόστομος θεωρεί καύχημα των χριστιανών ότι έσωσαν πολλά εθνικά βιβλία από τον αφανισμό. Επίσης, παρά τις ύβρεις των χριστιανών κατά της θύραθεν παιδείας, τα βυζαντινά μοναστήρια διέσωσαν τα έργα της αρχαίας γραμματείας.

Επιτρέπεται να χρησιμοποιούν βία οι χριστιανοί;

Οι χριστιανοί δεν είναι σωστό να καταστρέφουν την πλάνη με τον εξαναγκασμό και τη βία, αλλά να απεργάζονται τη σωτηρία των ανθρώπων με την πειθώ, το λόγο και την ηπιότητα.

Ιωάννης Χρυσόστομος, *Λόγος εις τον μακάριον Βαθύλαν*.

[Σε μια εποχή σφοδρών συγκρούσεων ο Χρυσόστομος διακηρύσσει ότι] ... είναι ύβρις προς τον Θεό να του ζητάμε πράγματα εναντίον των εχθρών μας.

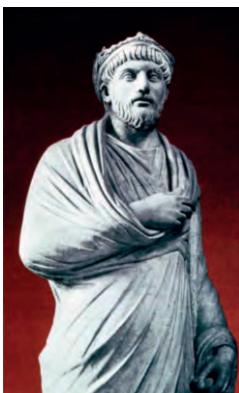
Ιωάννης Χρυσόστομος,

Περί του μη δημοσιεύειν τα αμαρτήματα των αδελφών...

Έλληνες φιλόσοφοι (Μπάντσκοβο Βουλγαρίας, 17^{ος} αι.)

iv. Ιουλιανός: Ένας αυτοκράτορας νοσταλγός της εθνικής θρησκείας

Όταν ο Ιουλιανός ανέβηκε στο θρόνο, ο παλιός κόσμος και η ειδωλολατρία δεν είχαν ακόμα πεθάνει. Ο αυτοκράτορας ήταν γοητευμένος από την τέχνη, την παιδεία και τη σοφία του αρχαίου κόσμου. Πιστεύοντας ότι ο Χριστιανισμός δε συμβιβάζεται με την ελληνική φιλοσοφία, στράφηκε με πάθος κατά της νέας πίστης και το 362 μ.Χ. κήρυξε την αποκατάσταση της εθνικής θρησκείας. Ο Ιουλιανός ονόμαζε τους χριστιανούς περιφρονητικά «Γαλιλαίους» και δεν τους αναγνώριζε το δικαίωμα να χρησιμοποιούν την ελληνική γλώσσα. Με διάταγμά του προσπάθησε να απομακρύνει τους χριστιανούς δασκάλους από την εκπαίδευση, γιατί θεωρούσε ότι κά-

θε εκπαιδευτικός ήταν υποχρεωμένος να σέβεται τους εθνικούς θεούς. Όμως, τόσο η πολιτική όσο και οι στρατιωτικές επιχειρήσεις του Ιουλιανού δεν είχαν επιτυχία. Επιχειρώντας να εισβάλει στην Περσία, σκοτώθηκε σε μια φοβερή υποχώρηση το καλοκαίρι του 363 μ.Χ.

... να ανοίξουν οι ειδωλολατρικοί ναοί!

Αν και ο Ιουλιανός από τα μικρά του χρόνια έκλινε περισσότερο προς τη λατρεία των εθνικών θεών και, καθώς σιγά σιγά μεγάλωνε, φλεγόταν από την επιθυμία να την ασκήσει, όμως, επειδή είχε πολλούς λόγους να φοβάται, ό,τι σχετικό έκανε το έκανε με τη μεγαλύτερη δυνατή μυστικότητα. Αλλά όταν έλειψαν οι φόβοι του και είδε ότι είχε φτάσει ο καιρός να πραγματοποιήσει ελεύθερα την επιθυμία του, φανέρωσε τα μυστικά της καρδιάς του και με σαφή και ρητά διατάγματα έδωσε εντολή να ανοίξουν οι ειδωλολατρικοί ναοί, να γίνονται θυσιές στους βωμούς και γενικά να ξαναγυρίσει η ειδωλολατρία.

Αμμιανός Μαρκελλίνος, *Ιστορία*.

Στο όνομα των θεών...

Εμείς οι εθνικοί έχουμε πάρει από την Ελλάδα την ευχέρεια του λόγου και τις τέχνες και τη λατρεία των θεών της, ενώ εσείς οι χριστιανοί το μόνο που έχετε είναι η αμάθεια και η χοντροκοπιά. Αυτά μόνον ξέρετε.

Στο όνομα των θεών, δεν επιθυμώ καθόλου να θανατωθούν οι οπαδοί του Ιησού, ούτε να τιμωρούνται άδικα, ούτε να έχουν οποιαδήποτε κακομεταχείριση. Δηλώνω, ωστόσο, ότι όσοι λατρεύουν τους θεούς πρέπει να έχουν απόλυτη προτεραιότητα. Επειδή, εξαιτίας της τρέλας των οπαδών του Ιησού, παραλίγο να τιναχτούν τα πάντα στον αέρα, ενώ η ευγένεια των θεών μάς έχει σώσει όλους. Πρέπει λοιπόν να τιμούμε τους θεούς καθώς και τους ανθρώπους και τις πόλεις που τους σέβονται.

Τι λέτε, λοιπόν; Για τον Όμηρο, τον Ησίοδο, το Δημοσθένη, τον Ηρόδοτο, το Θουκυδίδη, τον Ισοκράτη και το Λυσία, δεν ήταν οι θεοί κεφαλές της παιδείας; Μήπως δεν θεωρούσαν προστάτες τους άλλοι τον Ερμή και άλλοι τις Μούσες; Είναι λοιπόν παράλογο, έτσι νομίζω, κάποιιοι που δουλειά τους είναι να ερμηνεύουν τα έργα όλων αυτών, συγχρόνως να καταφρονούν τους θεούς που εκείνοι τίμησαν.

(Από επιστολές του Ιουλιανού)

Η απάντηση του Γρηγορίου του Ναζιανζηνού στον Ιουλιανό

Όταν [...] ο Ιουλιανός ο Παραβάτης, που είχε μεγαλώσει με τις μυστικές θρησκείες και τα ελληνικά, φώναζε ότι το ελληνίζει δεν είναι χριστιανικό, του απαντάει ο περίφημος Γρηγόριος ο Ναζιανζηνός, ο συμμαθητής του, στη διατριβή του με τον περίφημο τίτλο: "Τίνος το ελληνίζει", εξηγώντας του ότι ο ελληνικός τρόπος δεν είναι μόνον η γλώσσα, αλλά και να έχεις την τεχνολογική ικανότητα, την καπατσοσύνη, να έχεις τον τρόπο να αντιμετωπίζεις τις αντιξοότητες με τον ελληνικό τρόπο.

Ε. Γλύκατζη-Αρβελέρ, *Πόσο ελληνικό είναι το Βυζάντιο;*

Σε ποιους ανήκει η γλώσσα;

Η γλώσσα δεν ανήκει μόνο σ' εκείνους που τη βρήκαν, αλλά σε όλους όσους τη χρησιμοποιούν, όπως συμβαίνει και με τις τέχνες.

Γρηγόριος Ναζιανζηνός, *Α' Κατὰ Ιουλιανού*.

Ερείπια του αρχαίου ναού του Δία στην Ολυμπία

Το τέλος ενός κόσμου

Ο Φοῖβος δεν έχει πια χώρο να μείνει!

*Εἶπατε τῷ βασιλεῖ,
χαμαί πεσε δαίδαλος αὐλά·
οὐκέτι Φοῖβος ἔχει καλύβην,
οὐ μάντιδα δάφνην
οὐ παγὰν λαλέουσιν,
ἀπέσβετο καὶ λάλον ὕδωρ.*

Να πείτε στον βασιλιά
πως το καλοφτιαγμένο ιερό γκρεμίστηκε·
ο Φοῖβος δεν έχει πια χώρο να μείνει,
οὔτε δάφνη που μπορεί να προφητεύει
οὔτε πηγή που έχει μιλιὰ,
και το νερό που μιλάει ἔχει στερέψει κι αυτό.

Θρυλούμενη ἀπάντηση της Πυθίας του Μαντείου των Δελφῶν προς τον απεσταλμένο του Ιουλιανού.

v. Η ελληνική παιδεία σφραγίζει τον πολιτισμό της βυζαντινής αυτοκρατορίας

Η ελληνική ως γλώσσα της βυζαντινής αυτοκρατορίας

Η ελληνική γλώσσα σταδιακά κυριάρχησε στον βυζαντινό κόσμο, ο οποίος σιγά-σιγά απομακρύνθηκε από τη ρωμαϊκή παράδοση. Η ελληνική ήταν η γλώσσα την οποία μιλούσαν κυρίως στις ανατολικές και νότιες περιοχές του κράτους, ενώ η λατινική ήταν η επίσημη γλώσσα της διοίκησης. Ωστόσο, η Εκκλησία, ήδη από την εμφάνισή της στην Ανατολή, χρησιμοποιούσε την ελληνική σε κάθε έκφραση της πίστης, της λατρείας και της ζωής της. Οι αποφάσεις των Οικουμενικών Συνόδων συντάχθηκαν επίσης στα ελληνικά.

Η χρήση της ελληνικής γλώσσας σε δικαστικές αποφάσεις άρχισε να επιτρέπεται από τα τέλη του 4^{ου} αιώνα. Ο Ιουστινιανός, ο οποίος θεωρείται «ο τελευταίος Ρωμαίος αυτοκράτορας στον βυζαντινό θρόνο», με μητρική γλώσσα τη λατινική, συγκέντρωσε, κωδικοποίησε, συστηματοποίησε και αναθεώρησε το ρωμαϊκό δίκαιο. Ενώ όμως το πρώτο μέρος του νομοθετικού του έργου είναι γραμμένο στα λατινικά (*Ιουστινιάνειος Κώδικας*, *Πανδέκτης* και *Εισηγήσεις*), τα περισσότερα από τα νέα αυτοκρατορικά διατάγματα που εκδόθηκαν μετά το 534 μ.Χ. και ονομάστηκαν **Νεαράι** συντάχθηκαν στην ελληνική γλώσσα. Το γεγονός αυτό, που σύμφωνα με τον ίδιο ήταν αναπόφευκτο, αποτέλεσε καινοτομία και σημαντικό σταθμό προς τον εξελληνισμό της νομοθεσίας και της διοίκησης γενικότερα.

Έναν αιώνα μετά, ο Ηράκλειος καθιέρωσε την ελληνική ως **επίσημη γλώσσα του κράτους**. Μάλιστα, υιοθέτησε τον τίτλο «βασιλεύς» με την προσθήκη «πιστός εν Χριστώ» αντί του «Imperator Caesar Augustus».

Από τη Νεαρά VII, I του Ιουστινιανού

[...] Και δε γράψαμε τον νόμο στην πατροπαράδοτη γλώσσα (λατινική) αλλά σ' αυτή την κοινή, την ελληνική, ώστε να γίνει γνωστός σε όλους, αφού θα μπορούν να τον καταλάβουν εύκολα [...]

Η ελληνικότητα του Βυζαντίου

Θα πρέπει να περιμένουμε ως τη βασιλεία του Ηρακλείου (610-641) για να γίνουν τα Ελληνικά η αναμφισβήτητη επίσημη γλώσσα του κράτους. Ωστόσο η εποχή του Ιουστινιανού αποτελεί σταθμό σ' αυτή την εξέλιξη. Να θυμίσω ότι, ενώ όλη η κωδικοποιημένη Ιουστινιάνειος νομοθεσία είναι λατινική, οι νόμοι του Ιουστινιανού με τον τίτλο «Νεαράι» είναι γραμμένοι στα ελληνικά. [...]

Ελληνική λοιπόν η χριστιανική οργάνωση, λειτουργία και παιδεία, ελληνόφωνοι και ελληνομαθημένοι οι διανοούμενοι της αυτοκρατορίας, της Κωνσταντινούπολης, της Αλεξάνδρειας, της Αντιόχειας, της Βηρυτού.

Ε. Γλύκατζη-Αρβελέρ, *Πόσο ελληνικό είναι το Βυζάντιο;*

Η εκπαίδευση στο Βυζάντιο

Η καλή μόρφωση ήταν το ιδανικό κάθε Βυζαντινού. Την παιδεία και την έλλειψη πνευματικής καλλιέργειας τη θεωρούσαν ατύχημα και συμφορά και κορόιδευαν τους αμαθείς. Η εκπαίδευση δεν ήταν δωρεάν. Γι' αυτό, μόνο τα παιδιά των μεσαίων και ανώτερων κοινωνικών στρωμάτων μπορούσαν να μορφώνονται, ενώ η εκπαίδευση των παιδιών από αγροτικές ή φτωχές οικογένειες φαίνεται πως ήταν από υποτυπώδης έως ανύπαρκτη – πολλοί δεν γνώριζαν ούτε καν ανάγνωση ή γραφή. Παρ' όλα αυτά η Βυζαντινή Αυτοκρατορία φέρεται να είχε μεγαλύτερο ποσοστό εγγράμματων ακόμη και από τις ελληνικές πόλεις-κράτη της αρχαιότητας!

Σπουδαίες ανώτερες σχολές λειτουργούσαν στην Κωνσταντινούπολη, όπως το **Πανδιδακτήριο**, η **Πατριαρχική Σχολή**, το **Πανεπιστήμιο της Μαγναύρας**, καθώς και εκκλησιαστικές σχολές.

Βίβλος και Όμηρος / θρησκευτική και επιστημονική μόρφωση

Το πρώτο πράγμα που διδασκόταν ένα παιδί, όταν γινόταν έξι χρονών, ήταν η γραμματική ή «το ελληνίζειν την γλώσσαν». Εκτός από το διάβασμα και το γράψιμο, τη γραμματική και το συντακτικό, γνώριζαν τους αρχαίους κλασικούς και ιδίως τον Όμηρο, που τα έργα του τα μάθαιναν απέξω. Το αποτέλεσμα ήταν όλοι οι Βυζαντινοί να είναι σε θέση να αναγνωρίσουν στίχους του Ομήρου. Σε ηλικία δεκατεσσάρων περίπου χρονών ο μαθητής περνούσε στη ρητορική, μάθαινε δηλαδή ορθή προφορά και μελετούσε συγγραφείς, όπως τον Δημοσθένη και πολλούς άλλους. Μετά τη ρητορική έπρεπε να σπουδάσει την τρίτη επιστήμη, τη φιλοσοφία, και τις τέσσερις τέχνες, την αριθμητική, τη γεωμετρία, τη μουσική και την αστρονομία. Μπορούσε επίσης να διδαχτεί νομικά, ιατρική και φυσική. Παράλληλα με τα μαθήματα αυτά έδιναν στο παιδί και θρησκευτική μόρφωση. Τα θρησκευτικά όμως τα δίδασκαν χωριστά, και οι διδάσκαλοι ήταν κληρικοί. Τα παιδιά μάθαιναν ολόκληρη τη Βίβλο. Μετά τον Όμηρο, η Βίβλος είναι η κυριότερη πηγή νύξεων και παραπομπών στη βυζαντινή λογοτεχνία.

Σ. Ράνσιμαν, *Βυζαντινός Πολιτισμός*.

Από ένα βυζαντινό «σχολείο»

Το εκπαιδευτήριο το διευθύνει ένας δάσκαλος· γύρω του στέκονται τα παιδιά, απασχολημένα σοβαρά άλλα με ερωτήσεις γραμματικές κι άλλα με τη συγγραφή των λεγομένων σχεδών (από τη λέξη σχέδη, δηλαδή πινακίδα από ξύλο, στην επιφάνεια της οποίας έγραφαν οι μαθητές). Εκεί μπορείς να δεις και Λατίνο να εκπαιδεύεται και Σκύθη να μαθαίνει ελληνικά και Ρωμαίο να μελετά τα συγγράμματα των Ελλήνων και τον αγράμματο Έλληνα να μαθαίνει τα σωστά ελληνικά.

Άννα Κομνηνή, *Αλεξιάς*.

Ποια είναι, λοιπόν, τα δικά μας νέα; Ο ανιψιός σου ασχολείται με εκείνα που εξυψώνουν τον μαθητή· έτσι, δύο φορές την εβδομάδα εξετάζεται μπροστά μας σε ό,τι του έχουμε βάλει για διάβασμα· το κείμενο της γραμματικής το λέει προφορικά σχεδόν χωρίς προβλήματα· κλίνει την τρίτη συζυγία των βαρυτόνων ρημάτων. Όλα αυτά τα εμποδώνει με τις ερωτήσεις και τα διδάσκει, ώστε να είναι σε θέση να τα μεταδώσει σε άλλους.

Ανώνυμος καθηγητής του 10^{ου} αιώνα

Βιβλία, βιβλιοθήκες, υλικά γραφής

Τα βιβλία ήταν πολύ ακριβά – τα θεωρούσαν, μάλιστα, είδος πολυτελείας. Κάθε δάσκαλος προσπαθούσε να δημιουργήσει τη δική του μικρή προσωπική βιβλιοθήκη, με βιβλία που χρησιμοποιούσε για τη διδασκαλία, καθώς και με όσα θεωρούσε αναγκαία για τη δική του πνευματική καλλιέργεια. Αλλά οι δάσκαλοι δυσκολεύονταν να προμηθευτούν καινούργια βιβλία, καθώς ένας τόμος μεσαίου μεγέθους μπορούσε να κοστίζει όσο το μισό του ετήσιου εισοδήματος ενός πολύ καλά αμειβόμενου δημοσίου υπαλλήλου. Έτσι οι περισσότεροι δεν αποκτούσαν σε ολόκληρη τη ζωή τους πάνω από είκοσι βιβλία. Γι' αυτό, συνήθιζαν να δανείζονται τακτικά ο ένας από τον άλλον. Υπήρχαν όμως και μερικοί που είχαν καταφέρει με πολλές θυσίες να συγκροτήσουν μεγάλες προσωπικές βιβλιοθήκες.

Τρία υλικά γραφικής ύλης χρησιμοποιούνταν στο Βυζάντιο: ο *πάπυρος* (από το ομώνυμο φυτό που ευδοκίμωσε στις όχθες του Νείλου, αλλά και στη Συρία και την Παλαιστίνη), η *περγαμνή* (από δέρματα μικρών ζώων) και το *χαρτί*, που άρχισε να χρησιμοποιείται ευρύτερα στο Βυζάντιο μόλις τον 11^ο αιώνα.

Θ. Μαρκόπουλος, στο *σχολείο με... χαρτί και καλαμάρι*.

Σπουδαίοι βυζαντινοί διανοούμενοι

Ο Φώτιος, Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως από το 858 έως το 867 και από το 877 έως το 886, με πλούσιο συγγραφικό έργο, ήταν ένθερμος υποστηρικτής των γραμμάτων και πρόδρομος του λεγόμενου βυζαντινού ανθρωπισμού, ο οποίος συνδύαζε την κλασική παιδεία με τη χριστιανική πίστη. Ο Φώτιος κατόρθωσε να δημιουργήσει μια από τις πιο μεγάλες και γνωστές βιβλιοθήκες της εποχής του και χάρη στο έργο του *Μυριόβιβλος* διαθέτουμε πολύτιμες πληροφορίες για έργα αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων που ο ίδιος διάβασε αλλά αργότερα χάθηκαν.

Ο Λέων ο Φιλόσοφος ή Μαθηματικός ήταν περίφημος βυζαντινός λόγιος του 9ου αιώνα, με ευρεία φιλολογική μόρφωση, μαθηματικός, γεωμέτρης, αστρονόμος και φιλόσοφος. Για τρία χρόνια διετέλεσε επίσκοπος στη Θεσσαλονίκη. Η φήμη του ήταν τόση που ο χαλίφης της Βαγδάτης Αλ-Μαμούν ζήτησε από τον αυτοκράτορα Θεόφιλο να τον στείλει να ζήσει στην αυλή του για να του μεταδώσει τις γνώσεις του.

Η Άννα Κομνηνή ήταν το πρωτότοκο παιδί του Βυζαντινού αυτοκράτορα Αλεξίου Α΄ Κομνηνού και σύζυγος του Νικηφόρου Βρυέννιου. Είχε ευρεία μόρφωση. Μεταξύ άλλων διδάχτηκε ρητορική, φιλοσοφία, ιστορία, μαθηματικά, μουσική και ια-

τρική. Η αρχαιομάθειά της αποτυπώνεται στο σημαντικό ιστορικό της έργο Αλεξιάς στο οποίο εξιστορεί το έργο του πατέρα της, συμπληρώνοντας το έργο του συζύγου της *Ύλη ιστορίας*.

Για τον Φώτιο

Ο Φώτιος δεν καταγόταν από κάποια άσημη και άγνωστη οικογένεια, αλλά από ευγενική και σπουδαία γενιά· τον θεωρούσαν τον πιο σημαντικό ανάμεσα σε όλους εκείνους που υπηρετούσαν την πολιτεία, τόσο για τη σύνεσή του όσο και για τη γενικότερη μόρφωσή του· άλλωστε, η γραμματική και η ποίηση, η ρητορική και η φιλοσοφία, ακόμη και η ιατρική, όπως και όλες σχεδόν οι κοσμικές επιστήμες τού ήσαν τόσο οικείες, ώστε να λέγεται ότι όχι μόνο υπερίσχυε όλων των συγχρόνων του, αλλά και ότι μπορούσε να συγκριθεί με τους παλαιούς [σοφούς]. Κι όλα τον ευνοούσαν, οι φυσικές ικανότητες, η μόρφωση, τα πλούτη, που του επέτρεπαν να μαζεύει κάθε λογής βιβλία [...] και νύχτες ολόκληρες, άγρυπνος, μελετούσε με ιδιαίτερη επιμονή. Κι όταν έφτασε η στιγμή να καταλάβει εκκλησιαστικά αξιώματα [...], φρόντισε ιδιαίτερα να διαβάσει και βιβλία που ανήκαν σε αυτόν τον χώρο.

Βίος του Πατριάρχη Ιγνατίου

Το αίτημα του Αλ-Μαμούν για τον Λέοντα τον Μαθηματικό

Ήθελα εγώ ο ίδιος να έρθω σε σένα [τον Θεόφιλο...]. επειδή όμως ούτε η θρησκεία μου ούτε και ο πολύς λαός που βρίσκεται υπό την εξουσία μου επιτρέπουν κάτι τέτοιο, σε παρακαλώ να μου στείλεις για λίγο αυτόν τον άνδρα, που είναι πασίγνωστος για την επίδοσή του στη φιλοσοφία και τις άλλες επιστήμες, και να τον πείσεις να μείνει μαζί μου και να μου μεταδώσει, με τη διδασκαλία του και την αρετή του, την ίδια την επιστήμη, για την οποία άλλωστε ενδιαφέρομαι κι εγώ ιδιαίτερα [...] Θα σου προσφέρω κι ένα ποσό, ως δωρεά για τον άνθρωπο αυτό, που θα φτάνει τα 20 κεντηνάρια χρυσού [μονάδα μέτρησης ίση με 100 λίτρα χρυσού], καθώς και σύναψη συνθήκης αιώνιας ειρήνης.

Θεοφάνης, Συνέχεια.

Εγώ η Άννα Κομνηνή...

Εγώ, η Άννα, [...] δεν είμαι αγράμματη, αλλά σπούδασα τα ελληνικά, χωρίς να έχω παραμελήσει τη ρητορική, και μελέτησα προσεκτικά τόσο τα έργα του Αριστοτέλη όσο και τους διαλόγους του Πλάτωνος, και κόσμησα το πνεύμα μου με τα μαθηματικά, την αστρονομία και τη μουσική.

Άννα Κομνηνή, Αλεξιάς.

Ερωτήσεις - Προτάσεις για εργασίες και δραστηριότητες στην τάξη

1. Παρατηρήστε προσεκτικά το έργο του Σπύρου Βασιλείου. Περιγράψτε: τι βλέπετε, τι σκέφτεστε γι' αυτό που βλέπετε, τι σας κάνει να αναρωτιέστε αυτό που βλέπετε;
2. Μελετήστε το κείμενο του Γ. Γκάρντερ «Ο Απ. Παύλος στην Αθήνα». Σε дуάδες εντοπίστε ποια θετικά στοιχεία αναγνώρισε ο Παύλος στην ελληνική φιλοσοφία και περιγράψτε ποιο καινούριο στοιχείο κόμισε στους Αθηναίους.
3. Σήμερα όλοι ακούμε και διαβάζουμε για το φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης. Αφού συζητήσετε για λίγο με τον καθηγητή σας γι' αυτό, χωριστείτε σε ομάδες και φανταστείτε μικρές καθημερινές σκηνές και εμπειρίες, κοινές για όλους τους Ευρωπαίους εφήβους. Παρουσιάστε τις σκηνές στην τάξη με την τεχνική του αυτοσχεδιασμού. Στη συνέχεια συζητήστε για τα θετικά και τα τυχόν αρνητικά αυτής της πτυχής της παγκοσμιοποίησης.
4. Δύο μαθητές υποδύονται αντίστοιχα δύο πολίτες της Καισάρειας του 4ου αιώνα και συζητούν, στο πλαίσιο ενός μικρού θεατρικού που ετοιμάζουν αυτοσχεδιάζοντας, το παρακάτω θέμα: «Να σπουδάζουν ή όχι οι Χριστιανοί νέοι τα ελληνικά γράμματα;».
5. Φανταστείτε ότι είστε ένας χριστιανός έφηβος του 4ου αιώνα και θέλετε να σπουδάσετε ελληνική φιλοσοφία. Οι γονείς σας όμως έχουν αντιρρήσεις, καθώς θεωρούν ότι η ελληνική φιλοσοφία είναι επικίνδυνη και μπορεί να επηρεάσει την πίστη σας. Τι θα τους απαντούσατε;
6. Ένας επίσκοπος του 11ου αιώνα, ο Ιωάννης Μαυρόπουλος Ευχαϊτών, γράφει: «Αν ήθελες, Χριστέ μου, να εξαιρέσεις από τη δίκαιη κρίση σου κάποιους από τους ειδωλολάτρες, ας εξαιρέσεις για χάρη μου τον Πλάτωνα και τον Πλούταρχο· γιατί κι οι δυο αυτοί, με τα έργα τους και τη ζωή τους, βρέθηκαν πολύ κοντά στους δικούς σου νόμους». Σε дуάδες προσπαθήστε να εξηγήσετε τα λόγια του επισκόπου συσχετίζοντάς τα με το γεγονός ότι σε πολλούς ορθόδοξους ναούς εικονίζονται Έλληνες φιλόσοφοι.
7. Προετοιμάστε και παρουσιάστε τη γιορτή των τριών Ιεραρχών στο σχολείο σας.
8. Ο Ιουλιανός χαρακτηρίστηκε από τους λάτρεις της αρχαίας ελληνικής θρησκείας ως «Μέγας» και «Οραματιστής», ενώ από την Εκκλησία ως «παραβάτης» και «αποστάτης». Εξηγήστε γιατί.
9. Χωριστείτε σε ομάδες. Συζητήστε, ξεχωριστά σε κάθε ομάδα, το παρακάτω ερώτημα: - Για ποιον λόγο, αν και αντίπαλοι, ο Ιουλιανός και ο Γρηγόριος ο Ναζιανζηνός έτρεφαν μεγάλο σεβασμό για την ελληνική γλώσσα; Στη συνέχεια, σκεφτείτε παραδείγματα και διατυπώστε κρίσεις, σκέψεις και προβληματισμούς για τη στάση των σημερινών εφήβων στην Ελλάδα απέναντι στην ελληνική γλώσσα.

